

Майже одночасно з'являлися й інші концепції посилення співробітництва між європейськими країнами, генераторами й послідовниками яких були Конрад Аденауер, Леон Блюм, Робер Шуман, Жан Моне, Поль-Анрі Спаак, Альсід де Гаспері.

На скликаному з ініціативи європейських політиків, мислителів та низки національних і міжнародних угруповань конгресі союзного руху в Гаазі (Європейський конгрес у Гаазі) у травні 1948 р. було прийнято політичну декларацію із закликом до об'єднання європейських країн. У жовтні 1948 р. в Брюсселі виникла організація під назвою Європейський рух (European Movement), метою якої було поширення ідей європейської інтеграції. 5 травня 1949 р. з ініціативи Бельгії, Франції, Голландії, Люксембургу, Великобританії, Італії та скандинавських країн утворено Раду Європи (Council of Europe), першу європейську міжнародну організацію співробітництва. Завданням Ради Європи стали зміцнення й розвиток демократії, охорона прав людини, вирішення суспільних проблем і підтримка європейської культурної самобутності. Водночас варто зазначити, що в умовах посилення процесів міжсистемного політичного протистояння (холодної війни) та відмінності інтересів окремих країн Рада Європи виявилася занадто слабкою інституцією для реалізації ідеї європейської інтеграції, хоча й існує досі.

Таким чином, ідея європейської єдності, що визрівала протягом сотень років, до кінця першої половини ХХ ст. врешті оформилась як економічна модель із відповідними, але мінімальними функціями централізованих інституцій.

1.2. Генеза Європейського Союзу

Європейське об'єднання вугілля і сталі

У другій половині 40-х років ХХ ст. значного прогресу в господарському розвитку досягнули такі держави, як США й СРСР, а також окремі країни Східної та Південно-східної Азії. Власне, відносна господарська економічна й політична слабкість Європи, а також прагнення західноєвропейських держав до відновлення колишньої позиції у світі спричинили здійснення ними заходів щодо спільної повоєнної відбудови, спільного вирішення проблем, спроб економічної інтеграції.

Для європейської інтеграції вирішальне значення мала, однак, проголошена міністром закордонних справ Франції Робером Шуманом

(Robert Schuman) пропозиція утворення Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС, European Coal and Steel Community), завданням якого було виведення базових галузей промисловості з-під нагляду національних адміністрацій та перепідпорядкування їх Верховному урядові.

Автором й ініціатором самої ідеї був французький комісар у справах планування, а також підприємець Жан Моне (Jean Monnet). В основі проекту – прагнення до французько-німецького зближення та ідея створення європейської федерації. Моне побоювався, що Європа ще довго буде залежати від США й бачив вихід у створенні наднаціональних структур, обов'язково за участю Німеччини.

Проблеми з постачанням вугілля з Німеччини до Франції стосувалися також німецьких політиків. Саме тому бачимо дивний для таких різних, зі складним минулим у відносинах держав синергізм у постатях французів Жана Моне, Робера Шумана й канцлера ФРН Конрада Аденауера (Konrad Adenauer). Останній ще в 1950 р. запропонував економічну унію Франції та Німеччини.

Проект, що був підготовлений Моне, у своїй основі містив поєднання німецького й французького виробництва вугілля і сталі, а також установа над ним спільного контролю. Такий підхід досконало придався до початку економічної інтеграції в Європі, оскільки охоплював не надто численну групу підприємств та продуктів. Господарства обох держав повинні взаємно доповнюватися. Сприятим цьому мало їхнє географічне сусідство й, зокрема, той факт, що головні центри видобування вугілля та виробництва сталі утворювали, по суті, єдиний економічний район, розділений політичним кордоном (який спричинявся в минулому до війн між Німеччиною та Францією). Спільний контроль мав також виключати надмірну розбудову військових арсеналів.

Отже, започаткування ринкової інтеграції в Західній Європі пов'язане з утворенням на основі Паризького договору ЄОВС як першого секторного співтовариства (договір підписано 18.4.1951 р.), яке стало фундаментом подальших інтеграційних процесів. Державами-засновниками були Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Франція, ФРН та Італія. Створення ЄОВС стало успішним вирішенням існуючого вузла проблем і зняттям напруги на старому ринку вугілля та сталі в Західній Європі, покликаним до життя з ініціативи відомих політиків – Жана Моне й Робера Шумана (план Шумана від 09.05.1950 р.). Отже, день

упровадження договору про ЄОВС (23.07.1952 р.) можемо вважати початковим пунктом створення європейського ринку⁵.

Тим самим уперше вдалося створити наднаціональну організацію для координації одного, але стратегічного, сектору господарства. Фактично йдеться про інтеграцію функціонального типу з тривалою перспективою – період чинності Паризького договору тривав до 2002 р. Інтеграція в одному секторі стала прообразом і передвісником інтеграції в інших сферах господарства та політики. Фактично ЄОВС створило базову інфраструктуру для поширення інтеграції на інші галузі господарства, поставивши за мету забезпечення швидкого й зрівноваженого економічного розвитку, збільшення зайнятості, а також, у підсумку, підвищення рівня життя громадян країн-учасниць.

Суть ЄОВС полягала у створенні спільного ринку сировини та продукції вугільної промисловості й металургії задля:

- створення для всіх споживачів із країн спільного ринку однакових умов доступу до сталі й вугілля;
- забезпечення регулярного постачання в необхідній кількості відповідної сировини та продукції;
- розвитку виробництва за умов раціональної експлуатації сировинних запасів;
- підтримки розвитку міжнародного обміну та модернізації продукції;
- протидії протекціонізму щодо промислових підприємств обох галузей.

Для досягнення цих цілей передбачали такі заходи⁶:

- поступове зниження мит і зняття кількісних обмежень в обороті між країнами-членами;
- установлення єдиних транспортних тарифів та сировину й продукцію вугільної промисловості та металургії;

⁵ Варто зауважити, що вперше митну унію на території повоєнної Європи було укладено ще 5 вересня 1944 р. й упроваджено 1 січня 1948 р. (Бельгія, Нідерланди, Люксембург), але вона мала чітко виражений регіональний характер і загалом не визначала перебігу головних політичних та господарських процесів у Західній Європі.

Також у 1948 р. (16 квітня) утворено Організацію економічного співробітництва в Європі (ОЕЕС), серед засновників якої від початку були 16 держав, що отримували американську допомогу за планом Маршалла й мали потребу оптимізувати її використання. 14 грудня 1960 р. ОЕЕС замінено Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

⁶ <http://www.uni.lodz.pl/puls/numery/07/gosp.htm>

- посилення механізму вільної конкуренції на спільному ринку за допомогою заборони практик, що його обмежують (урядові субсидії, картелі).

Завдяки цим заходам відбулася швидка модернізація вугільно-металургійного сектору в країнах-членах. За короткий час підвищено рентабельність у цій сфері завдяки реорганізації чи ліквідації збиткових підприємств. Наслідком стала концентрація виробництва з утворенням великих підприємств, котрі отримали можливості для впровадження нових технологій, розгортання дослідно-конструкторської діяльності та, що найважливіше, отримали переваги масштабів виробництва. ЄОВС забезпечило країнам-членам також значні непрямі економічні вигоди, оскільки стабільний і потужний, стратегічно важливий вугільно-металургійний сектор став добрим підґрунтям для розвитку інших галузей промисловості.

Реально утворення спільного ринку в межах ЄОВС відбувалося поетапно. Уже 10 лютого 1953 р. було об'єднано ринки вугілля, залізних руд та вторинних металів, 1 травня 1953 р. – спільного ринку сталі, 1 серпня 1954 р. – ринку спеціальних сталей. Загалом перехідний етап закінчився 9 лютого 1958 р.

Європейську асоціацію вугілля і сталі, безперечно, можна назвати першим ринком, що включав території кількох держав і був виведений із-під їхнього національного контролю. На ринку шести держав, що входили до цього угруповання, за короткий час знято майже всі обмеження в торгівлі вугіллям і сталлю, а також упроваджено єдині ціни на продукцію металургії, хоча істотним мотивом створення ЄОВС були, можливо, не в останню чергу, політичні міркування в добу ескалації холодної війни. У цьому аспекті контроль використання потенціалу вугільної промисловості та металургії мав надзвичайне стратегічне значення.

Фактично на початку 1950-х років з'явилася перша загальноєвропейська ринкова зона з перевагами єдиного правового регулювання, не враховуючи митної унії Бельгії, Нідерландів і Люксембургу.

Згідно з договором про ЄОВС покликано до життя наднаціональні органи контролю: Високу владу, Раду Міністрів, Парламентське об'єднання, Трибунал правосуддя, Економічно-соціальну раду. Керівництво Високою владою вперше було довірено Жанові Моне.

Щоправда, можливості наддержавного регулювання ринку не були задіяні повною мірою головним чином не через недоліки договору, а внаслідок недостатнього використання координуючими органами своїх

можливостей. У ЄОВС домінував традиційний механізм координації політики урядів, типовий для міжнародних організацій. Прерогативи органів влади асоціації використовувалися стримано й обережно. Уникалося прямих арбітражних рішень проти волі зацікавлених сторін. Певною мірою створена за політичними мотивами наддержавна надбудова співтовариства була, швидше, штучним утвором, існування якого не було необхідним для реалізації економічних завдань⁷.

Можна вважати, що завдяки успіхам ЄОВС, а також через невдачі політичної інтеграції⁸ наступив новий етап будівництва єдиного ринку – ЄЕС. Фактичною ж підставою поглиблення ринкової інтеграції були результати роботи комітету у справах аналізу економічних та інституційних положень нової регіональної організації, діяльність якого, врешті, привела до скликання конференції міністрів закордонних справ ЄОВС у Мессіні 1–2 червня 1955 р. У цьому головну роль відіграла група експертів під керівництвом міністра закордонних справ Бельгії Поля-Анрі Спаака (Paul-Henri Spaak).

Європейське Економічне Співтовариство

Успіхи й ефективність діяльності ЄОВС становили передумови й забезпечили докази доцільності створення подібних структур у Європі. Вирішальним чином завдяки цьому дійшло до підписання керівниками Бельгії, Нідерландів, Франції, Люксембургу, Німеччини та Італії 25 березня 1957 р. Римських договорів, якими утворено Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС – European Economic Community, ЕЕС) та Європейське співтовариство атомної енергії (Євратом – European Atomic Energy Community, Euratom).

Як головні завдання Співтовариства від початку передбачалися ліквідація бар'єрів, що поділяли Європу на локальні ринки держав

⁷ Ciamaga L. Unia Europejska. Podręcznik akademicki / L. Ciamaga, E. Latosek. i in. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2002. – S. 15.

⁸ У травні 1952 р. Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Франція, ФРН та Італія підписали договір про утворення Європейської оборонної асоціації, що передбачало створення незалежних від урядів країн – членів Комісаріату та Ради. Розрахований на 50 років договір, однак, не будучи підтриманий Францією, фактично втратив силу ще 1954 р. Невдача з утворенням Європейської оборонної асоціації загальмувала роботи над ініціацією Європейської політичної кооперації, яка де-факто почала діяти з кінця 1969 р., але згодом, будучи інтегрованою в правове поле ЄЕС/ЄУ, стала базою цільових політик Союзу (спільна закордонна політика й політика безпеки, політика внутрішніх справ).

(створення спільного ринку), і створення економічно-валютного союзу. Метою було забезпечення динамічного соціально-економічного розвитку країн-членів. Серед економічних причин інтеграції – використання потенційних переваг масштабу виробництва й порівняльної переваги різних територіальних сегментів континенту.

У договорі про ЄЕС записано, окрім утворення митного союзу, також додаткову ціль – створення спільного ринку з гарантіями вільного руху осіб, послуг та капіталу, заснованого на координації й гармонізації секторних політик.

До часу вступу в дію договору про об'єднання Співтовариств (01.07.1967 р.) Євратом також був окремим засобом для координації ринку атомної енергії.

Процес створення спільного ринку, за авторами договору про ЄЕС, мав проходити у два етапи. Спочатку для забезпечення свободи руху товарів та послуг мала бути впроваджена митна унія, натомість другий етап передбачав досягнення вільної алокації засобів виробництва й капіталів.

Було прийнято, що спільний ринок створюватиметься поступово, протягом дванадцятирічного перехідного періоду, поділеного, зі свого боку, на три етапи тривалістю по чотири роки (ст. 7 договору про ЄЕС).

Кількісні обмеження в торгівлі між країнами-членами були принципово зняті в 1961 р. Процеси редукації мит у внутрішньому обороті й упровадження спільного зовнішнього тарифу почалися 1 січня 1959 р. і тривали до 1 липня 1968 р., коли шість країн-членів утворили митну унію⁹.

Спільна торговельна політика стосовно третіх країн стала на порі після закінчення 12-річного перехідного періоду, а отже, від 1 січня 1970 р. Вона охоплює встановлення спільного митного тарифу, укладення митних і торговельних угод, уніфікацію інструментів експортної політики й охоронних засобів. Органом, уповноваженим до реалізації спільної торговельної політики, є Європейська комісія (Єврокомісія – European Commission/Commission of the European Communities), котра

⁹ Побоюючись економічної дискримінації, країни, що не увійшли до ЄЕС, підписали 4 січня 1960 р. у Стокгольмі договір про утворення Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ – European Free Trade Assotiations, EFTA). Відповідно до цього договору утворювалася зона вільної торгівлі – без мит та кількісних обмежень. На відміну від ЄЕС, однак, не було передбачено єдиної торговельної політики стосовно третіх країн. Договір набув чинності 3 травня того ж року.

вирішує від імені країн-членів торговельні угоди й конвенції, але в межах ГАТТ (СОТ).

У статті 3 договору про утворення ЄЕС передбачено, окрім утворення митного союзу, також зняття перешкод у русі осіб, послуг і капіталу; здійснення спільних сільськогосподарської та транспортної політики; охорону вільної конкуренції; зближення правових регуляцій у країнах-членах до такої міри, щоб гарантувати функціонування спільного ринку тощо.

Спільна сільськогосподарська політика впроваджувалася поступово, через організацію окремих ринків сільгосппродуктів і створення системи гарантування доходів сільгоспвиробників, а про її фактичну реалізацію можна говорити, починаючи від 1969 р. У 70-х роках країни – члени ЄЕС розпочали співробітництво також в інших галузях, що стосується, зокрема, енергетичної, промислової, регіональної, фіскальної та валютної політики.

Важливою подією в межах валютного співробітництва, яким розпочалося наближення до економічного й валютного союзу, стало утворення 13 березня 1979 р. Європейської валютної системи (ЄВС – European Monetary System – EMS). Було впроваджено європейську валютну одиницю – єкю, а також механізм обміну й інтервенції у сфері валютних курсів, механізми кредитування, що стосуються центральних банків країн-учасниць системи та ін.

Власне, фізичне утворення спільного ринку в межах господарського простору ЄЕС починається з упровадженням у 1958 р. митних знижок у межах Співтовариства та усуненням деяких інших перешкод у торгівлі. Поступово уніфікувалися норми регуляції ринку сільгосппродукції. Внутрішньодержавні норми поступово замінювалися загальноєвропейськими, які передбачали заміну зовнішнього мита вирівнювальними платежами.

Засновники ЄЕС визнали, що забезпечення соціального та економічного розвитку, стабільне покращення умов життя й праці народів вимагають усунення існуючих перешкод у торгівлі та добросовісної конкуренції, а отже, узгоджених дій на користь створення спільного політико-господарського простору. Документально договір про ЄЕС є прикладом системного підходу до створення єдиного ринку. Діяльність Співтовариства повинна була охоплювати¹⁰:

¹⁰ Traktat o utworzeniu Wspólnoty Europejskiej. Prawo Wspólnot Europejskich. – Warszawa : Wydawnicwo Naukowe «Scholar», 1996. – S. 12.

- зняття митних оплат, квотних обмежень у зовнішній торгівлі, а також інших торговельних бар'єрів між країнами-членами, ліквідацію бар'єрів на шляху руху осіб, послуг і капіталу між країнами-членами, що вже визначало перспективи переходу до вищого рівня економічної інтеграції – спільного ринку (уніфікація внутрішнього ринкового простору);
- установлення спільного митного тарифу й запровадження спільної торговельної політики стосовно країн, що не асоційовані з ЄЕС («односуб'єктність» ринку щодо зовнішніх суб'єктів);
- запровадження спільної сільськогосподарської політики (охорона окремого, проте дуже чутливого сектору ринку);
- запровадження спільної транспортної політики (спільний та єдиний підхід до розвитку інфраструктури);
- установлення основ вільної конкуренції на території Співтовариства (охорона рис ринку);
- створення системи взаємодії й установлення основ координації господарської політики країнами-членами (урахування локальних чинників);
- пристосування законодавства країн, об'єднаних у ЄЕС, до потреб спільного ринку (централізація ринкової координації);
- утворення Європейського соціального фонду (ЄСФ – European Social Fund, ESF), завданням якого було створення сприятливих умов для зростання зайнятості й покращення умов життя людей у Співтоваристві (соціальна орієнтація ринку);
- створення Європейського інвестиційного банку (European Investment Bank) із метою фінансування різних господарських заходів у країнах-членах (фінансова база);
- створення умов для розвитку дружних відносин із давніми колоніями для збільшення торговельного обороту й спільного впливу на пришвидшення їх господарського та соціального розвитку (стабільність постачання, а також забезпечення гарантованого ринку збуту).

Митний союз упроваджено вже від 1957 р. Він забороняє ввізні й вивізні мита між країнами-членами, а також спирається на впровадження єдиного митного тарифу у відносинах із третіми країнами. На практиці митний союз реалізовано 1 липня 1968 р., коли уніфіковано вимоги, що стосуються міжнародного обігу¹¹.

¹¹ Wspólnota europejska. Praca zbior / pod red. K. Michałowskiej-Gorywody. – Warszawa : SGH, 1995. – S. 57.

Митний союз передбачав утворення єдиного простору, на якому забезпечується вільний рух товарів і осіб. Водночас для спільного простору країн-членів устанавлюється спільний кордон¹².

Кількісні обмеження в торгівлі між країнами-членами формально були зняті в 1961 р.

Процес упровадження в життя положень договору про утворення ЄЕС не був легким і не вкладався в передбачені терміни. Несподіваних ударів ідеї глибшої інтеграції завдала Франція. Причиною загальмування розвитку спільного ринку в середині 60-х років стала позиція Франції, а саме нібито загроза її економічним інтересам із боку Великобританії, котра тяжіла до членства в ЄЕС і водночас не погоджувалася на зняття обмежень на імпорт французької сільгосппродукції, що були введені раніше. Формально ж очевидно, що домінували політичні мотиви – оборона національного суверенітету президентом Шарлем де Голлем (Charles de Gaulle), а також те, що Франція вбачала у Великобританії своєрідну «п'яту колону» американського капіталу¹³.

Подолання кризи, викликанією позицією Франції, знаменувало новий етап у розвитку Співтовариства, що проявилася в ліквідації мит між країнами-членами й упровадженні єдиних зовнішніх тарифів, починаючи з липня 1967 р., об'єднанні виконавчих органів ЄЕС¹⁴, а також територіальному розширенні. Після багаторічних переговорів членами ЄЕС із 1 січня 1973 р. стали Великобританія, Данія та Ірландія.

На початку 70-х років інтеграційний поступ вимагав дій, скерованих супроти кризи, що охопила світове господарство. Спільний ринок потребував доповнення спільною господарською й валютною політикою, на що вказано в так званому плані П'єра Вернера (Pierre Werner), тодішнього прем'єра та міністра фінансів Бельгії, у жовтні 1970 р. На наступній конференції в Гаазі та резолюціях Ради від 1971 та 1972 рр. здійснено спроби «дооснастити» спільний ринок важелями валютної й економічної стратегії та поточної координації. За мету поставлено реалізацію економічного й валютного союзу до 1980 р.

¹² Межі митної території встановлено розпорядженням ЄЕС № 2151/84.

¹³ Jan Galster. Kompendium wiedzy o Unii Europejskiej / Jan Galster, Zbigniew Witkowski. – Toruń : TNOEK, 1997. – S. 34.

¹⁴ Договір про об'єднання виконавчих органів ЄОБС, ЄЕС та Євроатому було підписано 08.04.1965 р.

Єдиний європейський акт і розвиток внутрішнього ринку ЄС

Окрім функціонування митного союзу, СЕС до початку 1980-х років реально було далеким від реалізації спільного ринку, що підкреслено в спеціальному рапорті в 1983 р., результатом якого стало опрацювання Єврокомісією та оголошення в червні 1985 р. «Білої книги щодо реалізації внутрішнього ринку» (Completing the Internal Market: The Commission White Paper)¹⁵.

Розвиток спільного ринку до цього був загальмований через стрімке зростання цін на нафту на світових ринках і кризу світової фінансової системи. Діючі ще в окремих галузях національні важелі управління, невисокий рівень уніфікації дуже утруднювали вільну торгівлю деякими товарами. Відмінні норми регуляції стримували розвиток послуг, а суттєва диференціація умов організації зайнятості обмежувала рух осіб.

Усупереч деклараціям на початку 80-х років держави-члени продовжували зберігати інструменти протекціонізму, як-от: фізичні перешкоди для руху товарів та осіб (митні формальності, прикордонний контроль), фіскальні бар'єри (різні ставки акцизів та ПДВ) й відмінні технічні норми та стандарти. Це значною мірою обмежувало економічну свободу суб'єктів, які оперували на території Співтовариств, робило неможливою повну лібералізацію руху осіб.

Низка проблем спричинила виникнення нової європейської ініціативи, актуалізації до цього часу досить неконкретного цільового поняття європейської політики, скерованої на утворення справжнього економічного й валютного союзу. Отже, назріла потреба нового договору, проект якого й був запропонований у 1981 р. міністрами закордонних справ Німеччини Хансом-Дітріхом Геншером (Hans-Dietrich Genscher) та Італії Еміліо Коломбо (Emilio Colombo). У цьому проекті сформульовано подальшу мету – утворення Європейського Союзу. Як успіх ініціативи Геншера можна розглядати підписання Європейською радою (тоді ще формально не включеною до інституційних структур Співтовариств) у Штутгарті «Урочистої декларації про Європейську Унію» (17–19.06.1983). Серед результатів Штутгартського саміту – формування пакету реформ для розв'язання низки структурних проблем, що обтяжували Співтовариства, наприклад джерела фінансування, реформа ринку сільгосппродукції та ін.

¹⁵ Звіт, складений під керівництвом Лорда Кокфілда (Francis Arthur Cockfield) – комісара у справах внутрішнього ринку, містив 292 директиви, упровадження яких мало призвести до створення «простору без внутрішніх кордонів».

14 лютого 1984 р. Європейський парламент (Європарламент – European Parliament) прийняв проект угоди про утворення Європейського Союзу, опрацьованого інституційною комісією під керівництвом Альтієро Спінеллі (Altiero Spinelli).

Результатом цих подій і підсумком послідовної діяльності голови Єврокомісії Жака Делора (Jacques Delors) й була представлена в Білій книзі щодо утворення єдиного ринку 1985 р. програма необхідних змін для утворення єдиного ринку. Біла книга – це документ, що інвентаризує фізичні, технічні та фінансові обмеження й бар'єри, які утруднюють об'єднання національних ринків. У підсумковому документі містилися проекти правових актів, ухвалення та ратифікація яких, на думку авторів, обумовлювали створення єдиного ринку.

Результатом праці багатьох осіб і органів ЄЕС було узгодження й затвердження тих регуляцій у Єдиному європейському акті (ЄЄА – Single European Act), які підписані урядами країн-членів у лютому 1986 р.

Помітну роль у «просуванні» ідеї єдиного ринку відіграв саміт у Фонтенбло (25–26.06.1984 р.), який був загалом присвячений питанням розвитку фінансової системи й аграрної політики. Але головне значення цього форуму полягає в тому, що на ньому ініційовано створення інституційної комісії, котра повинна була запропонувати проекти кращого функціонування європейського господарського та політичного співробітництва, а також взаємодії в інших галузях. Уже в грудні 1984 р. на конференції в Дубліні представлено вступний баланс із наступними пропозиціями створення аутентичного внутрішнього ринку й розбудови Європейської валютної системи. У 1985 р. Європейська рада завершила процес змін в угодах задля утворення єдиного ринку (Медіолана, 28–29.06.1985, Люксембург, 2–3.12.1985).

На саміті в Медіолані представлено доробки створених на саміті у Фонтенбло модифікаційних комітетів. Незважаючи на те, що саміт у Медіолані, як багато попередніх, для європейських політиків асоціювався з перспективою безплідних декларацій, пов'язаних із позиціями Німеччини, Франції, також Великобританії та Греції, на ньому вперше за багато років було вирішальним чином обумовлено дальший розвиток Європейських Співтовариств; гостро заперечено можливі альтернативи й напрями діяльності. Майбутні рішення мали безпосередньо співвідноситись із вразливими пунктами європейської політики в континуумі традицій демократії та цивілізаційних процесів на континенті. Крім того, що зустрічі стосувалися насамперед політичних й інституційних питань, вони ще формували підстави для майбутнього

ЄСА, а, отже, створення спільного ринку. Зміни Римських договорів були конче необхідні, щоб розділене між усіма членами Співтовариств бажання створити, урешті, єдиний внутрішній ринок не залишилося лише декларацією на папері.

Єдиний європейський акт прийнято на саміті в Люксембурзі. Загалом цю угоду сформовано під час Міжнародної конференції за участю дванадцяти тодішніх країн-членів у період від 9 вересня 1985 р. до 27 січня 1986 р. у Люксембурзі та в Брюсселі.

Серед головних елементів ЄСА за рішенням Люксембурзького саміту 1985 р. було завершення до 1992 р. створення єдиного внутрішнього ринку, а також прийняття щодо внутрішнього ринку процедури прийняття рішень (а отже, корекція Римських договорів), яка передбачала прийняття відповідного рішення Радою Міністрів (Рада Європейського Союзу, Рада – Council of European Union/Council of Ministres) на базі кваліфікованої більшості.

Головним принципом Білої книги була зміна курсу від «інституційної» до «функціональної» гармонізації права в межах єдиного ринку. Основою координації стало «взаємне визнання» норм, а у випадках, коли ця засада не діяла, користувалися так званим новим підходом до технічної гармонізації й нормалізації. Він передбачав директивне окреслення Радою лише базових, у загальних рисах сформульованих вимог щодо охорони споживачів, навколишнього середовища, безпеки, здоров'я та затвердження технічних деталей у так званих європейських нормах.

Внутрішній ринок Європейського Союзу отримав завдяки Єдиному європейському актові унітарний вимір, ще більше зміцнений у результаті прийняття Маастрихтського договору в 1992 р. й Амстердамського договору 1997 р. Більшість рішень Ради, що стосуються проблематики внутрішнього ринку, приймається кваліфікованою більшістю голосів. Винятки з цього правила стосуються передусім податкової політики, руху осіб, інтересів та прав працівників¹⁶.

У Єдиному європейському акті, до прийняття якого дійшли учасники Співтовариств, задля надання економічній інтеграції динамізму було прийнято й ухвалено більшість пропозицій, що містились у Білій книзі 1985 р., підписано ЄСА 17 лютого 1986 р., а уведено в дію 1 липня 1987 р.

¹⁶ http://www.europa.delpol.pl/II/4_5.php.

Після саміту в Брюсселі 11–12 лютого 1988 р. ЄСА, збагачений дієвою концепцією фінансової системи, завдяки так званому «Пакетові Делора»¹⁷ від 1987 р., набуває реального «силуету».

Історичне значення ЄСА полягає передусім у тому, що його ініціатори виразили волю до ґрунтовної зміни якості у своїх відносинах у Європі на базі трьох існуючих Співтовариств, а також спільної зовнішньої політики.

Найважливішою ціллю ЄСА стало утворення до 31 грудня 1992 р. спільного внутрішнього ринку, тобто створення простору без внутрішніх кордонів, у якому має бути забезпечена вільна циркуляція товарів, осіб, послуг і капіталів. Серед окремих цілей, що відображені в цьому документі, найважливішими є¹⁸:

- забезпечення тіснішого співробітництва між європейськими регіонами й подолання існуючих між ними диспропорцій;
- удосконалення соціальної політики;
- посилення фінансового співробітництва;
- запровадження норм охорони навколишнього середовища, а також норм науково-дослідної й дослідно-конструкторської роботи.

Виконавчі органи співтовариств повинні були докласти великих зусиль і провести значну роботу для гармонізації права країн-членів, а також задля ліквідації ще існуючих бар'єрів. Найзначнішими з них вважають¹⁹:

- затримки на кордонах через митні процедури й інші адміністративні бар'єри, що спричиняють додаткові операційні витрати підприємств;
- відмінності в технічних нормах та правилах між різними країнами, що мали негативний вплив на підприємців;
- відмінності в оподаткуванні, акцизних ставках, що вигідно вирізняє підприємства одних країн порівняно з іншими;
- обмеження в доступі до публічних ринків інших країн – членів ЄСЄ;
- обмеження свободи трансакцій послуг на територіях інших країн Співтовариств тощо.

¹⁷ «Перший пакет Делора».

¹⁸ Marian Fręckowiak *Jednolity Rynek Europejski dziś i jutro* / Marian Fręckowiak. – Poznań : Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, 1998. – S. 10.

¹⁹ Andrzej Limański. *Integracja ekonomiczna Polski z Unią Europejską* / Andrzej Limański, Mieczysław Syrek. – Warszawa : Difin, 2001. – S. 56.

Найбільш помітним було те, що від 1 січня 1993 р. на внутрішніх кордонах ліквідовано митні пости, а традиційні поняття експорту й імпорту щодо внутрішнього ринку втратили своє значення. Відмінено всі митні документи включно з Єдиним адміністративним документом (ЄАД – The Single Administrative Document, SAD), який є уніфікованим формуляром багатофункціональної митної декларації, що використовується в імпорті, експорті та транзиті).

Від січня 1993 р. також змінилася роль митних служб, які стали на захист економічних і соціальних інтересів усього Співтовариства. Від того часу митниці на кордонах діють від імені й на користь усіх країн-членів, а також їхніх громадян. Це стосується як типових митних функцій, так і багатьох інших чинників, що виконуються митними закладами від імені інших владних інституцій, наприклад у сфері безпеки Співтовариства, культури та здоров'я громадян тощо. Потрібно відзначити, що абсолютної відсутності «кордонів» наразі не досягнуто. Зумисно не знято обмеження на нелегальну міграцію, торгівлю людськими органами, радіоактивними матеріалами тощо. Вжито заходів проти поширення тероризму.

У період між прийняттям й уведенням у дію ЄСА відбулося декілька самітів, серед яких як найважливіші для утворення ринку виділимо декілька. Це Брюссельський, від 11–12 лютого 1988 р., який мав вирішити низку нагальних проблем: визначення меж фінансових можливостей, диспропорції у сфері фінансової регуляції аграрного ринку, відмінності в розвитку між регіонами, через які під знаком питання опинялися можливість створення й майбутня ефективність Співтовариства. Ще 15 лютого 1987 р. Комісія сформулювала свою відповідь на ці базові питання, представлені в «першому пакеті Делора»²⁰, що передбачав значне збільшення власних засобів Співтовариств за рахунок створення нових джерел доходів; подвоєння структурного фонду; редукції витрат на ринку сільськогосподарських продуктів шляхом зниження цін під час перевиробництва.

Ці питання визначили межі дискусії в країнах-членах і між їхніми урядами, отже, Брюссельський саміт у цьому сенсі був переломним. Що

²⁰ Цей звіт фактично був триступеневим планом утворення економічного й валютного союзу: 1) до 1 червня 1990 р. – створення єдиного ринку капіталів; 2) 1 січня 1994 р. – утворення Європейського валютного інституту; 3) перехід повноважень до Європейського центрального банку та Європейської системи центральних банків. Цей документ ухвалено 24 червня 1988 р., а потім включено до Договору про Європейський Союз.

стосується фінансування, то визначено обмеження суми видатків до 1992 р., упроваджено додаткове джерело доходів – безпосередні виплати крайн-членів залежно від величини їх ВВП. Помітні зміни передбачено щодо ринку сільськогосподарських товарів. Установлено річну норму зростання сільськогосподарського фонду на рівні 74 % від показника річного зростання ВВП, додатково запроваджено «сільськогосподарські стабілізатори» й ін. Підтримка розвитку та структурних перетворень у регіонах із порівняно низьким рівнем розвитку стосувалася тих регіонів, у яких валовий продукт у перерахунку на одного мешканця становив менше ніж 75 % від середнього в Співтоваристві.

Завдяки успішному Брюссельському самітові зникли сумніви щодо реалізації єдиного внутрішнього ринку, які ще існували на момент упровадження Єдиного європейського акта.

На порі залишилось одне питання – утворення єдиного внутрішнього ринку, – у той час, коли багато років до того на першому плані були проблеми інституційного розвитку, системи фінансування, реформи ринку сільськогосподарських продуктів.

Європа вже була готова до спільного внутрішнього ринку. Також існували причини, які становили соціально-психологічну основу об'єднання (утворення ринку, позбавленого бар'єрів). Ці причини викликані факторами господарської природи: усвідомлення величезних витрат через розподіл на ринки; прогресуюче зростання безробіття; тривале зниження ролі Європи на світовому ринку, зокрема в секторі високотехнологічних товарів.

Кошти утворення внутрішнього ринку, піддані детальному секторному аналізу, були оцінені в звіті Чечіні (Paolo Ceschini), представленому 29 березня 1988 р. під назвою «Європа 1992 – велике покликання», який був опрацьований незалежними експертами, консультантами й науковими інститутами на підставі аналізу 11 000 промислових і економетричних моделей. У звіті оцінено витрати, що можуть виникнути через відмову від реалізації внутрішнього ринку, а також потенційні зиски від його утворення. У звіті здефінійовано бар'єри, що обмежують вільний рух товарів, осіб, послуг і капіталу в межах Співтовариства (наприклад, прикордонні формальності та пов'язані з цим затримки в постачанні чи відмінні норми в окремих країнах-членах), а також обчислено економію коштів від їх усунення.

На думку авторів звіту Чечіні, потенційні економічні переваги, які Співтовариства могли б отримати від реалізації внутрішнього ринку, становили суму близько 200 млрд екю, в цінах 1988 р. Це мало би

стимулювати зростання ВВП Співтовариства на 5 %. Проведені дослідження виявили також, що утворення єдиного ринку приведе до зниження цін на споживчі товари пересічно на 6 %. Передбачалося також однопроцентне зростання товарообороту Співтовариств із третіми країнами й утворення, залежно від супровідної макроекономічної політики, від 2 до 5 млн нових місць праці.

Ці перспективні прогнози господарського розвитку підтвердилися після утворення єдиного внутрішнього ринку, оскільки від 1 січня 1993 р. до початку 2002 р. заощаджено коштів на суму 200 млрд екю/євро, а також організовано близько 1,8 млн місць праці²¹.

Незалежно від рівня слушності тих прогнозів неважко зауважити такі тенденції розвитку. Утворення внутрішнього ринку означає в перспективі широкомасштабну модернізаційну програму (це стосується модернізації в напрямі як зростання мобільності, еластичності й конкуренції, так і наростаючих темпів змін, а отже, необхідності підвищення рівня освіти, посилення інтернаціоналізації суспільного життя, поглиблення поділу праці в межах ринку).

Кожен модернізаційний процес має дві сторони: те, що з одного боку окреслюється як ефективне виробництво, більш раціональна ситуація на ринку, зниження вартості виробництва й цін, економічне зростання, в іншому аспекті означає втрату місць праці внаслідок раціоналізації виробництва, банкрутства менш «технологічних» підприємств, котрі не в змозі втриматися на ринку, занепад регіонів, оскільки локальні недоліки стають усе більш обтяжливими, а також тиск стандартів соціальної безпеки.

У жовтні 1996 р. Комісія опрацювала звіт, у якому проаналізовано ефекти впровадження програми внутрішнього ринку в 1987–1993 рр. За оцінками Комісії за цей період відбулося зростання ВВП на 1,1–1,5 %, збільшення інвестицій – на 2,7 %, а також утворено 300–900 тис. додаткових місць праці. Незважаючи на те, що ці успіхи були значно меншими від передбачених у рапорті Чечіні, до позитивних результатів функціонування ринку потрібно віднести, серед іншого, зниження інфляції, зростання конкуренції, інтенсифікацію внутрішньої торгівлі й безпосередніх закордонних інвестицій чи структурні зміни, викликані злиттям фірм.

²¹ Janusz Ruzkowski. Leksykon integracji europejskiej / Janusz Ruzkowski, Ewa Górnicz, Marek Żurek. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2002.

Із низки причин термін реалізації внутрішнього ринку, який був окреслений у Єдиному європейському акті, не був витриманий. До кінця 1992 р. узгоджено 260 із 282 правових актів. Запізнення сталося як через недотримання термінів на рівні Співтовариств, так і через недостатню транспозицію європейських норм до права окремих країн. Найбільші проблеми були пов'язані з уніфікацією фіскальних рішень, забезпеченням вільного руху осіб, гармонізацією права спілок, трансфером нових технологій, лібералізацією в наданні послуг, урегулюванням питання публічних замовлень, а також охорони інтелектуальної та промислової власності. У зв'язку з цим у травні 1996 р. Комісія опрацювала проект SLIM (Simpler Legislation for the Internal Market), метою якого було спрощення законодавства на території внутрішнього ринку за допомогою систематичної верифікації існуючого правового поля Співтовариства й окреслення регуляцій, запровадження яких може створити проблеми для суб'єктів господарювання.

На початку 1990 р. завершився успіхом також давно очікуваний процес зближення ЄЕС і ЄАВТ. На зустрічі міністрів обох сторін у Люксембурзі у квітні 1984 р. відзначено необхідність утворення Європейського господарського простору (ЄГП – European Economic Area, ЕЕА). Проте тільки в 1990 р. організовано дискусійні групи та розпочато офіційні переговори за тематичними напрямками (свобода руху товарів, послуг, осіб, капіталу, структурна політика і спільні інституції). Узгоджений текст порозуміння про ЄГП підписано Радою 2 травня 1992 р. Отже, базові принципи функціонування ринку Співтовариств почали діяти на всій території Західної Європи за винятком Швейцарії (а до 1995 р. – і Ліхтенштейну). Фактично утворився єдиний ринковий простір, який нараховував 380 млн споживачів. Серед інших цілей ЄГП – упровадження політик Співтовариства за участю країн ЄАВТ, спільна діяльність на користь тривалого господарського підйому й редукції високого рівня безробіття тощо. Для Австрії, Фінляндії та Швеції, котрі пізніше ввійшли до Європейських Співтовариств, ЄГП було визнано за перехідний етап²².

²² Там само. – С. 89.

Європейський Союз

Європейський Союз став підсумком багатосотрічних пошуків єдиної Європи. Як одну з найбільш важливих подій на шляху до поглиблення інтеграції в Європі потрібно означити договір, котрий було підписано на міжнародній конференції в Маастрихті (Нідерланди) в грудні 1991 р. і який був другою після Єдиного європейського акта ґрунтовною реформою установчих договорів Європейських Співтовариств. Підписаний 7 лютого 1992 р. шефами урядів і країн – членів Європейських Співтовариств Договір про Європейський Союз (ДЄС – Treaty on European Union, TEU) увійшов у дію 1 листопада 1993 р. після завершення ратифікаційної процедури відповідно до конституційних вимог окремих держав (в Ірландії, Франції й Данії – після проведення референдумів, у інших країнах – після ратифікації установчими зборами), а також після отримання згоди на його ратифікацію Європейським парламентом.

Метою угоди було створення підстав для перетворення Європейських Співтовариств у Європейський Союз. Цю мету досягнуто через об'єднання регуляцій, що стосувалися реалізації економічного й валютного союзу, із положеннями договору про утворення Європейського Економічного Співтовариства (Європейське Економічне Співтовариство змінило назву на Європейське Співтовариство, а договір про утворення ЄЕС – на договір про утворення Європейського Співтовариства). Також до Договору про Європейський Союз включено регуляції, що стосувалися політичної унії.

Слід підкреслити, що ДЄС формально не позбавив юридичної особовості вже існуючих на той час трьох Європейських Співтовариств (ЄЕС, Євратом і ЄОВС) і не надав правосуб'єктних повноважень ЄС. Отже, Союз формально не став суб'єктом на міжнародній арені, а всі угоди з третіми країнами надалі укладалися Співтовариствами, або країнами-членами. ЄС також не отримав власних органів, користаючись з органів Співтовариств. Згідно з положеннями Маастрихтського договору, Союз став логічним продовженням і розвитком дотогочасної європейської інтеграції в нові політичні й економічні площини співробітництва. Європейські Співтовариства було доповнено Спільною закордонною політикою та політикою безпеки, економічним і валютним союзом та політикою правосуддя і внутрішніх справ. Європейський Союз не заступив існуючих співтовариств (ЄЕС, Євратому та ЄОВС), які зберегли свою органічну окремішність і міжнародну правосуб'єктність.

Усвідомлення необхідності подальшого реформування європейської політики й реалізації Європейського Союзу спричинило запис про можливість ревізії ДЕС (процедура зміни договорів про утворення Європейських Співтовариств і Європейського Союзу) у межах чергової міжнародної конференції. Міжнародна конференція, що розпочалася 21 березня 1996 р. й тривала до 17 червня 1997 р., закінчилася прийняттям нового договору (Амстердамський договір – Amsterdam Treaty), котрий значною мірою модифікував попередні регуляції. Дальші зміни було зафіксовано в Ніццькому договорі, проект якого, з огляду на перспективи розширення Європейського Союзу, із приєднанням країн Центральної Європи прийнято на саміті в Ніцці 7–11 грудня 2000 р. На Ніццькому саміті також проклямовано Хартію основних прав, яка має гарантувати права людини й громадянські свободи.

Значного поступу в напрямі покращення функціонування внутрішнього ринку досягнуто завдяки черговому планові – Планові дій внутрішнього ринку (Single Market Action Plan), затвердженому Радою в перспективі впровадження євро в червні 1997 р. Унаслідок його реалізації протягом вісімнадцяти місяців кількість неузгоджених правових актів у всіх країнах-членах скоротилася від 35 % у червні 1997 р. до 13,9 % у грудні 1998 р.

У перспективі великого «східного» розширення Союзу важливу роль відіграв «План 2000» – «Agenda 2000» (Пакет Сантера²³). Документ під назвою «Адженда 2000: Унія сильніша і розширена» (Agenda 2000: for a Stronger and Wider Union) уведено в дію на основі рішення Ради, прийнятого в Берліні 25 березня 1999 р. Пакет Сантера розроблено після Амстердамської реформи як підставу для вирішення пакета проблем, що передбачались у найближчому майбутньому європейської політики: розширення ЄС на схід; майбутня регуляція системи фінансування; реформи структурних фондів і сільськогосподарської політики. Фактично цей документ окреслював стратегію зміцнення ЄС, зростання конкурентійності й зайнятості, модернізації ключових секторних політик та розширення ЄС до кордонів Білорусі, України й Молдови. Зазначалося, що держави, які мріють про вступ до ЄС, повинні прийняти копенгагенські критерії 1993 р. Було сплановано регіональну політику. Для нових членів передбачили до 30 % усіх засобів, що призначені на

²³ Жак Сантер (Jacques Santer) – люксембурзький політик (прем'єр у 1984–1994 рр.), голова Європейської комісії у 1995–1999 рр.

структурні цілі. «Адженда 2000» заклала підґрунтя для підтримання економічного зростання й збільшення зайнятості.

Від 2000 р. формально визнано необхідність започаткування також спільної політики безпеки та оборони (саміти ЄС у Фейре (Santa Maria da Feira), червень 2000 р. й Ніцці, грудень 2000 р.) з відповідним створенням постійно діючого політичного Комітету безпеки з генеральним штабом європейських сил (у розпорядженні якого – сили швидкого реагування (Єврокорпус) у кількості понад 60 тис. вояків). Актуалізація питання створення владного, незалежного від НАТО, озброєного контингенту, не забарилася – у зв'язку із розгортанням американської військової кампанії в Іраку (весна 2003 р.) керівники Німеччини й Франції ініціювали переговори щодо пришвидшення розробки питання незалежності від НАТО в питаннях оборони.

Кінець 1990-х і початок ХХІ ст. характеризуються надзвичайним пришвидшенням інтеграційних процесів у Європі. ЄС розширюється на схід і південний схід. Європейський Союз активно розробляє нові форми співробітництва із країнами-сусідами.

16 квітня 2003 р. представники урядів 15 країн-членів і 10 кандидатів підписали в Афінах Договір про вступ, за яким 1 травня 2004 р. наступила четверта, найбільша в історії, хвиля розширення ЄС. Членами Союзу стали Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Мальта й Кіпр.

Болгарія й Румунія підписали аксесійний договір 25 квітня 2005 р. і вступили до ЄС 1 січня 2007 р.

Сьогодні офіційними кандидатами є Хорватія, Ісландія, Туреччина й Македонія, а подання про вступ склали Чорногорія, Албанія та Сербія. Потенційним кандидатом є Боснія і Герцеговина. Невизначеною залишається європейська перспектива Косова, не визнаного п'ятьма членами ЄС.

Найбільш реформаторським у сучасній історії європейської інтеграції став Лісабонський договір (спочатку відомий як Договір про реформування ЄС), підписаний 13 грудня 2007 р., який є міжнародною угодою, що вносить зміни у два базові договори – Договір про Європейський Союз (Маастрихтський), Договір про заснування Європейського Співтовариства, перейменованій у Договір про функціонування Європейського Союзу (Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU)) та Договір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії (Римські договори).

Після підписання та ратифікації Договір про реформування перестав існувати як єдиний текст, а нововведення інкорпоровані в три перераховані вище установчі договори. Договір про реформу ЄС, створений задля покращення функціонування Європейського Союзу в складі 27 країн-членів і зміцнення його ролі й позицій на світовій арені в умовах різних глобальних змін, був остаточно узгоджений на Міжурядовій конференції в Лісабоні 19 жовтня 2007 р.

Задуманий як інструментарій, цей багато в чому інноваційний договір покликаний закласти основи функціонування Євросоюзу на найближчі 15–20 років.

Необхідність унесення змін до основоположних договорів ЄС була викликана стрімким збільшенням кількості країн-членів із 15 до 27, і зростанням їх сукупного населення до понад півмільярда осіб.

Лісабонський договір покликаний замінити собою провалений проект Конституції ЄС (підписаний у 2004 р. і відхилений на референдумах у Франції та Нідерландах у 2005 р.). Договір про заснування Конституції для Європи був підписаний у Римі 9 жовтня 2004 р. Робота над ним тривала чотири роки: від міжурядової конференції у 2000 р., через Ніццький договір (підписаний 26 лютого 2001 р., набрав чинності 1 лютого 2003 р.), Лаекенську декларацію (14–15 лютого 2001 р.), обговорення Європейського конвенту (з 28 лютого 2002 р. по червень / липень 2003 р.), серії переговорів наступної міжурядової конференції (4 жовтня 2003 р. – 17/18 червня 2004 р.). Процес ратифікації договору повинен був закінчитися 1 листопада 2006 р. У низці країн ці процеси були успішно завершені, але відмова від Конституційного договору на референдумах у Франції й Нідерландах у 2005 р. на деякий час заморозила конституційний процес у ЄС.

Питання спільної конституції для Європи відновлено на початку 2006 р., з початком головування Австрії в Раді Європейського Союзу. Ніколя Саркозі, тоді міністр внутрішніх справ Франції, запропонував вилучити з документа суперечливі моменти й став автором терміну «міні-договір», щоб заспокоїти громадську думку у Франції²⁴. Німеччина, яка з 1 січня 2007 р. головувала в ЄС, запропонувала прийняти новий договір, щоб уключити більшість положень Конституційного договору до вже існуючих установчих договорів ЄС.

²⁴ Sarkozy proposes «Mini-Treaty», new Convention and a 'Non' to Turkey [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.euractiv.com/en/future-eu/sarkozy-proposes-mini-treaty-new-convention-non-turkey/article-157674>.

Рада прийняла рішення делегувати повноваження визначення остаточного тексту документа Міжурядовій конференції, яка почалася 23 червня 2007 р. Представлений у червні 2007 р. проект положень нового договору, включених до переговорного мандату міжнародної конференції, що мала підготувати текст нового договору, частково узгоджувався з указівками так званої Групи Амато – Комітету дій із європейської демократії (Action Committee for European Democracy (ACED) групи високопоставлених європейських політиків, які неофіційно працювали над переписуванням Конституційного договору під керівництвом колишнього прем'єр-міністра Італії й віце-голови Європейського Конвенту Джуліано Амато (Giuliano Amato)²⁵.

21 і 22 червня 2007 р. у Брюсселі відбувся саміт Європейської ради задля узгодження можливих змін у майбутньому договорі, по суті – змін, порівняно з текстом Конституційного договору, які уможлилювали б акцептацію нововведень країнами-членами. Складні переговори закінчилися 23 червня прийняттям кшталту детального переговорного мандату для Міжнародної конференції, яка розпочала роботу від зустрічі міністрів закордонних справ 23 липня 2007 р. у Брюсселі, коли делегація Португалії, головуючої на той час у Раді, представила перший проект нового договору²⁶.

Остаточна версія Договору була узгоджена главами держав та урядів під час саміту в Лісабоні 18–19 жовтня 2007 р. і після технічно-редакційного доопрацювання й перекладу на всі державні мови країн – членів ЄС – підписана в лісабонському об'єкті Світової спадщини – Кляшторі Ієронімітів 13 грудня 2007 р.

Лісабонський договір структурно складається із преамбули, семи статей, 13 протоколів та 59 декларацій. У статті 1 характеризуються зміни, які вносяться в Договір про ЄС (стор. 3–40), у статті 2 – зміни до Договору про заснування Європейського Співтовариства (стор. 41–150), у статті 3 перераховані заключні положення (стор. 151–152).

Основними положеннями Лісабонського договору є такі²⁷:

²⁵ HonorManoy. Select group of politicians to tackle EU constitution / Honor Manoy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://euobserver.com/9/22527>

²⁶ <http://www.consilium.europa.eu/igcpdf/en/07/cg00/cg00001.en07.pdf>

²⁷ За матеріалами: Інституційний розвиток ЄС // Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=243284695&cat_id=223223535&ctime=1266855384301.

1. Набуття Європейським Союзом міжнародної правосуб'єктності, яка включає право укладати міжнародні договори та набувати членства в міжнародних організаціях.

2. Скасування системи «стовпів» ЄС і перебирання Європейським Союзом усіх прав Європейських Співтовариств.

3. Запровадження посади Президента Європейської ради зі статусом, що у відносинах із третіми країнами відповідає статусу глави держави, і Високого представника з питань зовнішньої політики та безпеки (відповідає рівню міністра закордонних справ і віце-прем'єр-міністра).

4. Набуття Європейською радою офіційного статусу інституції Європейського Союзу, структури, відокремленої від Ради Міністрів ЄС.

5. Зміна процедури голосування в Раді Міністрів ЄС (ухвалення рішення кваліфікованою більшістю вимагатиме підтримки із боку 55 % країн-членів, які представляють не менше 65 % населення ЄС. У випадках, коли РМ ЄС ухвалюватиме рішення, що не було ініційоване ЄК або Високим представником із питань зовнішньої політики та безпеки, підтримка країн-членів повинна бути більшою – щонайменше 72 %, а відсоток представленості населення в таких випадках залишається незмінним (65 %). Новий спосіб голосування запроваджуватиметься із 2014 р. з урахуванням так званого Янінського компромісу, що дає змогу до 2017 р. будь-якій групі із не менш ніж чотирьох країн – членів ЄС, що представлятиме, принаймні, 35 % населення ЄС, вимагати перегляду рішень).

6. Зміна принципу формування Європейської комісії (з 2014 р. склад ЄК, згідно з Лісабонським договором, має формуватися не за принципом «один член ЄК від кожної держави ЄС», який застосовувався з 1957 р., а складатиметься із такої кількості членів, що дорівнюватиме 2/3 від кількості країн-членів. Однак у випадку ухвалення одноголосного рішення Європейською радою склад ЄК може бути розширений).

7. Створення Європейської служби зовнішньої діяльності, яка має забезпечити повномасштабну імплементацію мандата Високого представника ЄС із питань зовнішніх справ та політики безпеки й перетворення колишніх делегацій ЄК на Делегації ЄС – повноцінні дипломатичні представництва, що діють від імені Європейського Союзу.

8. Посилення ролі Європейського парламенту, який отримав право на участь у спільній із Радою ЄС (так звана процедура «спільного рішення») розробці та ухваленні законодавчих актів ЄС у більше ніж 40 додаткових сферах, також у схваленні бюджету ЄС. ЄП отримав додаткові повноваження в процесі призначення керівництва інституцій

ЄС: обрання Президента ЄК на підставі попереднього висування кандидата Європейською радою з урахуванням результатів співвідношення політичних сил у ЄП за результатами виборів; затвердження всього складу ЄК та згода на призначення Високого представника ЄС із питань зовнішньої політики та безпеки.

9. Запровадження нової системи розподілу місць у Парламенті: їх кількість обмежується цифрою 750+1 (Президент Парламенту). Із 2014 р. місця розподіляються за принципом «зниженої пропорційності»: мінімум шість та максимум 96 представників від держави.

10. Ускладнення процедури набуття членства в ЄС, оскільки інститутам ЄС надані значно ширші дискреційні повноваження з регулювання процесу розширення. Копенгагенські критерії вступу нових держав до ЄС набули юридично зобов'язуючого значення. Єврокомісія втрачає значний вплив на ведення переговорів щодо укладення міжнародних договорів. Рада Міністрів ЄС матиме значні повноваження в питаннях затвердження переговорної команди та підготовки директив на ведення переговорів. Європарламент повинен бути інформований про всі подробиці переговорного процесу, що посилює його політичний вплив на переговорний процес.

Відповідно до початкового графіка, установленого під час головування Німеччини в Раді Європейського Союзу в першій половині 2007 р., договір мав бути повністю ратифікований до кінця 2008 р. і, таким чином, вступив би в силу 1 січня 2009 р. Проте передусім через невдачу на референдумі в Ірландії у 2008 р. й повторне проведення голосування в цій країні у 2009 р., а також зволікання з підписанням документа про ратифікацію Чехією (яка зробила це останньою у листопаді 2009 р.), Лісабонський договір набув чинності лише 1 грудня 2009 р.

У 2010 р. розпочато роботу над змінами в договорі, спрямованими на посилення фінансової дисципліни в ЄС, а також запровадження антикризового механізму в зоні євро. Уважається, що ці зміни не вимагатимуть ратифікації країнами-членами²⁸.

Детальніше процеси розширення ЄС і подальшого розвитку інтеграції розглядаються нижче.

²⁸ Anna Słojewska. Będą zmiany w traktacie lizbońskim / Anna Słojewska [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rp.pl/artykul/5,556725.html>.